

Luka Ostojić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

UTJECAJ ŠKOLSKE LEKTIRE U HRVATSKOJ NA PERCEPCIJU SRPSKE KNJIŽEVNOSTI¹

Izvorni znanstveni rad

DOI: <https://doi.org/10.17234/9789533792668.23>

Cilj ovog rada je empirijski istražiti kako je školsko poučavanje književnosti utjecalo na načine na koje neprofesionalna čitateljska populacija Hrvatske pamti i tumači srpsku književnost. Povijest obrazovanja pokazuje da je opće školovanje od svojih početaka u 18. stoljeću vezano uz kolektivno zamišljanje nacionalne zajednice, u čemu je naročitu ulogu imala nacionalna književnost. Socijalistička Jugoslavija i demokratska Hrvatska po sličnim su principima ustrojile poučavanje književnosti, ali pritom su imale bitno drugačije pristupe srpskoj književnoj kulturi. Istraživanje pokazuje da je opći dojam populacije o srpskoj književnosti slab, ali da u pamćenju Ive Andrića, utjecajnog autora koji izmiče jednostavnom nacionalnom određenju, postoje značajne razlike ovisno o tome pripadaju li čitatelji generaciji koja se školovala u Jugoslaviji ili Hrvatskoj. Istraživanje također ukazuje da su dojmovi o književnim djelima pretežno apolitični i anacionalni, dok se politički stavovi mogu pronaći u dojmovima o autorima djela.

Cljučne riječi: obrazovanje, nacija, nacionalna književnost, politika brisanja, pozitivizam

1. Uvod

S obzirom na to koliko se često književnost veže uz univerzalne ljudske vrijednosti, neobično je s kojom se lakoćom pojedina djela i autori poistovjećuju s nacijom kojoj pripadaju. To je iznimno očito u slučaju kako školstvo na prostoru Hrvatske od kraja Drugog svjetskog rata do danas pristupa srpskoj književnosti. Ovisno o političkim okolnostima, djela srpskih autora u

¹ Rad je nastao uz potporu Hrvatske zaklade za znanost, kao dio Uspostavnoga istraživačkog projekta UIP-2020-02-2430.

školstvu su promijenila status od nezaobilazne lektire do izbačene literature, pa stariji i mlađi dio populacije imaju bitno drugačija iskustva (ne)upoznavanja srpske kulture. Pritom sama djela često nemaju nikakve direktne veze s nacionalnim pitanjima. Što starije generacije u današnjem kontekstu onda zapravo pamte o srpskoj književnosti? Kako mladi stvaraju svoj odnos s tom tradicijom o kojoj nisu učili? I kako se pri čitanju spaja nacionalna pripadnost djela s tekstom koji tu temu zanemaruje?

Cilj ovog rada je empirijski istražiti kako je školsko poučavanje književnosti utjecalo na načine na koje neprofesionalna čitateljska populacija Hrvatske pamti i tumači srpsku književnost. U uvodnom dijelu razmotrit ćemo povijesni odnos između poučavanja književnosti i nacionalne države, s fokusom na socijalističku Jugoslaviju i demokratsku Hrvatsku. Zatim ćemo izložiti teorijske i metodološke postavke istraživanja. Naposljetku ćemo vidjeti kako neprofesionalna čitateljska populacija u Hrvatskoj danas pamti srpsku književnost, s posebnim fokusom na Ivu Andrića kao utjecajnog autora koji izmiče jednostavnom nacionalnom određenju, a time i postavljanju u nacionalistički školski kalup. Na koncu ostajemo na pitanju je li moguće poučavati književnost koja nije (samo) nacionalna književnost.

2. Povijest lektire

2.1. Povijest lektire u svijetu

Književnost je od antike sve do danas imala bitnu ulogu u odgoju i obrazovanju, bilo da je vezana uz religiju, bilo uz sekularnu pedagogiju (v. Sironić 1977; Curtius 1998; Cavallo i Chartier 2003). No, ključna veza književnosti i općeg obrazovanja formira se u 18. i 19. stoljeću u zapadnoj Europi kad dolazi do značajnih društvenih, kulturnih, političkih, pa i obrazovnih promjena. Industrijski razvoj, ekonomski rast i urbanizacija vodili su tzv. *čitateljskoj revoluciji* koja se odnosi i na kvantitativni učinak (tisak publikacija, broj čitatelja), kao i na kvalitativno novu čitateljsku publiku koja je do 1800. bila

uvelike anonimna, heterogena i fragmentirana – ukratko, moderna – pri čemu je poučavanje čitanja već dugo prestalo imati utjecaj na javnost. Čitatelji nisu čitali ono što bi im autoriteti i ideolozi predlagali, nego što god je zadovoljavalo njihove intelektualne, društvene i privatne potrebe. [...] Džin je nepovratno pobjegao iz boce. (Wittman 2003: 311–312)

Na te promjene oslonili su se i filozofi prosvjetiteljstva koji su se „kroz medij tiska sada mogli ozbiljno suprotstaviti državnoj i crkvenoj kontroli nad pristupom informacijama i njihovom interpretacijom” (Lyons 2010: 127). Prosvjetitelji su dali zamah i jasan oblik već aktualnom, rastućem preispitivanju postojećih temelja moći, odnosno slabljenju monarhije i Crkve. Njihove filozofske ideje ponudile su nove, alternativne načine kako odrediti i legitimirati moć (Outram 2005:140), odnosno kako utemeljiti modernu državu na sekularnosti i na jednakosti svih građana.

U tom kontekstu vrijedi tumačiti moderne političke pojave koje, u jednu ruku, otvaraju građanima nova prava i mogućnosti, dok u drugu ruku služe i tome da uspostave kontrolu nove političke vlasti nad populacijom. Nama su važne dvije takve pojave: *nacija* kao zamišljena zajednica i *opće obrazovanje*. Koncept nacije kompleksan je i kontroverzan, no u ovoj prilici vrijedi se osloniti na poznatu definiciju Benedicta Andersona: „[T]o je zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena” (Anderson 1990: 17). Ključno je što Anderson ne koristi zamišljanje da bi omalovažio zajednicu, nego naprotiv, da bi uputio na stvarnu društvenu moć koju kolektivni zamišljaj može imati: „U stvari, sve zajednice veće od prvobitnih sela u kojima se svi međusobno lično poznaju (pa možda čak i one) zamišljene su. Zajednice valja razlikovati ne po njihovoj lažnosti ili istinitosti, već po načinu na koji su zamišljene” (ibid. 17). Nacija je istovremeno uključiva zajednica, koja „je neovisno o stvarnim nejednakostima i eksploataciji, uvijek shvaćena kao duboko, horizontalno drugarstvo”, ali i ekskluzivna domena „jer čak i najveće nacije koje broje i milijardu ljudi, imaju određene, iako rastezljive granice, s one strane kojih se nalaze druge nacije” (ibid. 18). Nacija time stvara osjećaje pripadnosti unutar zajednice i razlikovanja od drugih zajednica.

Zamišljena nacionalna zajednica stekla je izrazitu važnost u politici 19. stoljeća kad su „prosvjetiteljstvo i revolucija razbili legitimitet hijerarhijskoga dinastičkog kraljevstva koje vlada po milosti božjoj” (ibid. 18). Nacija je konceptualno odredila granice *nacionalne* države, okupila pojedince u *nacionalnu* zajednicu i dala vlasti legitimitet da vlada državom u ime te zajednice. No da bi se nacija mogla ostvariti kao zamišljena zajednica, bilo je bit-

no imati kanal za opće, zajedničko *zamišljanje* te zajednice. U tome je značajnu ulogu odigralo opće obavezno obrazovanje koje se krenulo uvoditi i provoditi u zapadnoj Europi u istom periodu. Standardizirano obrazovanje pružilo je mogućnost da svi građani jedne države prođu isto iskustvo, usvoje ista znanja i steknu iste zamisli o svojoj nacionalnoj zajednici.

Nacionalna zajednica nadilazila je neposredni prostor i vrijeme, a u tome su ključnu ulogu imali nacionalni *jezik* i nacionalna *tradicija*. Moderni nacionalni jezici, nastali standardizacijom narodnih jezika, povezivali su pojedince s drugim građanima van svoje uske okoline, a ta je svijest „bila zametak nacionalno zamišljene zajednice” (Anderson 1990: 48). Nacionalna tradicija je pak vezala ideal zajednice uz drevnu prošlost i neograničenu budućnost (ibid. 21). Taj proces odvijao se kroz izum tradicije (Hobsbawm 2003: 265), odnosno selekciju i interpretaciju ukupne tradicije, što je vodilo zamišljenoj ideji velike prošlosti zajednice. U takvom političkom procesu, u kojem su nacionalni jezik i pisana tradicija postali identitetski fokus cijele zajednice, književnost je dobila novu vrijednost i kao umjetnost jezika i kao kulturna tradicija nacije: „Osjećaj da 'nacija' ima 'svoju književnost' ključna je za društveni i kulturni, vjerojatno i politički razvoj.” (Williams 1983: 185). Književnost je tako stekla centralnu poziciju i u formalnom obrazovanju, i to upravo kao *nacionalna* umjetnost. No, u isto doba razvijaju se kozmopolitski pristup umjetnosti i ideja o autonomiji književnosti (v. Žmegač 1998) koji je oslobađaju od svake funkcije, pa tako i političke. Književnost nije tek nacionalno ograničena, a kanonska djela opiru se svim granicama i standardizaciji, tako i pojmu nacije i jezičnom standardu (v. Bloom 1996: 29). Tu tenziju donekle je olabavila prisutnost tzv. svjetske književnosti u školskim programima, premda i tu ostaje pitanje što zapravo svjetska književnost uključuje ili isključuje. No, iako je obrazovni sustav nacionalne države dao književnosti centralnu ulogu, naglasak je ostao na njenom smještanju u okvir nacionalno definirane kulture.

2.2. Povijest lektire u Jugoslaviji i Hrvatskoj

Isti principi provlače se kroz školske sustave raznih država sve do danas, pa ih nalazimo i u socijalističkoj Jugoslaviji i u demokratskoj Hrvatskoj.

Neke bitne razlike ipak treba napomenuti. Jugoslavija nije bila nacionalna država, nego socijalistička federacija koju su, pak, činile relativno uspostavljene nacionalne zajednice koje nikad prije nisu bile u zajedničkoj državi u tom sastavu, a neke su i međusobno ratovala u Drugom svjetskom ratu. Režimski odnos se prema nacionalnim identitetima stoga postavio kompromisno kako bi izbjegao ponovnu eskalaciju sukoba. Jugoslavenski „građanski nacionalizam” temeljio se na dijeljenoj državi, a ne na pripadnosti određenoj etničko-kulturnoj grupi, zbog čega se jugoslavenski identitet nikad nije smatrao nacionalnim, niti je po sebi dokidao nacionalne identitete (Wachtel i Štiks 2019: 55). Režim se dakle opredijelio za „težak čin balansiranja” (ibid. 60) između federacijskog zajedništva i očuvanja nacionalnih zajednica, odnosno na potpuno priznanje nacionalnih zajednica (koje su bile nadnacionalno povezane kroz ideju bratstva i jedinstva) te na formiranje jugoslavenskog zajedništva kroz antifašističku tradiciju Narodnooslobodilačke borbe u Drugom svjetskom ratu i socijalistički projekt modernizacije.

Kompromis se odrazio i na program nastave književnosti. Dok su u zapadnim nacionalnim državama učenici učili naprosto narodni jezik i književnu tradiciju svoje nacije (uz kanonska djela iz svijeta), u Jugoslaviji su učili jezik i književnost vlastite nacionalne zajednice, književnu tradiciju ostalih naroda i narodnosti Jugoslavije, književnost vezanu specifično uz Jugoslaviju (ponajprije onu o NOB-u) i kanonska djela iz svijeta. Drugim riječima, kompleksna ideološka pozicija vodila je iznimno visokim zahtjevima nastave. Učenici u Hrvatskoj su stoga relativno detaljno upoznavali kanonska djela srpske književnosti, no budući da je program tražio od učenika da pročitaju knjigu jednom do dvaput tjedno,² upitno je kakav je dojam srpska književnost ostavila na učenike. Ako tome pridodamo da je zbog relativno kasnog razvoja materijalnih uvjeta (za produkciju i distribuciju knjiga u cijeloj državi) tek 1972. uspostavljen prvi popis za samostalno čitanje cjelovitih djela (v. Hammeršak 2006: 99), možemo utvrditi da je školski kanon na ovim prostorima relativno mlad i upitnog dometa.

Nakon raspada Jugoslavije nova država Republika Hrvatska razvila je nacionalističku politiku, što se odrazilo na promjene u poučavanju književnosti. U ovoj prilici vrijedi se fokusirati na *politiku brisanja*. I prije novog plana

² O odnosu jugoslavenskog i hrvatskog poučavanja književnosti v. Ostojić (2022).

i programa za srednje škole iz 1994. godine, iz nastave su potpuno izbačena srpska djela, kako iz udžbenika i učionica tako i iz drugih prostora za književnost poput knjižnica i knjižara (v. Lešaja 2012). Uvođenjem novog programa uklonjena su djela ostalih jugoslavenskih naroda i narodnosti, uz nekoliko iznimki iz slovenske i bosanske književnosti, a kulture jugoslavenskih nacija ne spominju se ni u pregledima književnosti ostalih naroda. Također je uklonjeno ili marginalizirano sve što je vezano uz jugoslavensku kulturu ili što je na neki način nacionalno hibridno.

Posebno nam je bitan slučaj Ive Andrića, jedinog jugoslavenskog dobitnika Nobelove nagrade za književnost, autora za čiji se identitet bore nacionalističke struje raznih država. Unatoč Andrićevoj nesvodivosti na jedan nacionalni identitet (ili upravo zbog toga), Andrićeva su djela neizostavan aspekt i bosanskih i srpskih programa (v. Mrkalj 2017), dok se u Hrvatskoj 1994. našao na popisu izborne lektire i ostao u tom statusu sve do novog kurikula 2019. kad je vraćen na popis obavezne lektire. Andrić nije bio *krive* nacionalnosti, ali i dalje je bio nedovoljno nacionalno definiran da bi ušao u domaću književnost. Njegov primjer svjedoči o tadašnjoj službenoj politici koja je inzistirala na radikalnom distanciranju hrvatske nacionalne zajednice od tradicije bivše Jugoslavije i njenih naroda. Zbog toga učenici dugo o književnoj kulturi susjednih nacija na srodnom jeziku nisu mogli naučiti skoro ništa, nisu bili informirani o kulturnim vezama između ovih zajednica koje su veliku većinu 20. stoljeća provele u istim državama i nisu saznali mnogo čak ni o hrvatskoj kulturnoj tradiciji iz vremena Jugoslavije.

3. Teorija i metodologija

Kako odrediti učinak ovakvih pedagoških politika na buduće čitateljice i čitatelje? Je li jugoslavenski režim uspio približiti učenicima srpsku književnost? Je li s druge strane hrvatski režim uspio dokinuti svaku poveznicu mlađe populacije s kulturom susjedne nacionalne zajednice?

O snažnoj poveznici između nacionalizma i formalnog obrazovanja na ovim prostorima izuzetno su se detaljno bavili bosanski istraživački tim, vezan uz projekt *Školegijum*³, te pokretač projekta, istraživač i pedagog Nenad

³V. Soldo et al (2017).

Veličković u svojim zasebnim publikacijama.⁴ No, dok se oni bave primarno analizom udžbenika i sadržajem koji se učenicima prenosi, nas zanima kako se taj sadržaj tumači i pamti. Pritom ne krećemo od pretpostavke da su učenici pasivno upijali nastavnu građu, nego smatramo da učenici imaju relativnu slobodu odlučiti kako se postaviti prema onome što uče. Govoreći o odnosu spram televizijskog sadržaja, Stuart Hall imenuje tri pozicije iz kojih je „moguće konstruirati dekodiranje televizijskog diskursa” (Hall 2006: 136), a one su određene time koliko je osoba sklona pristati na konotirano značenje. Te su pozicije dominantno-hegemonijska, pregovaračka i opozicijska (ibid. 136–138). Sasvim je logično pretpostaviti da učenici imaju slobodu zauzeti istovjetne pozicije u odnosu spram tekstova koje čitaju i nastavnika s kojima raspravljaju o tekstu. Naposljetku čak i nastavnici nužno imaju relativnu autonomiju u provedbi zadanog programa (v. Giroux 1986). Prostor za slobodu čini se potencijalno još većim u slučaju književnosti. Ona inherentno zahtijeva subjektivnu interpretaciju, pri čemu se kroz intimni odnos teksta i čitatelja lako otvara mogućnost da čitateljeva refleksija ode u drugom pravcu od onog koji sugerira školski sustav.

Stoga, da bismo saznali istinski učinak poučavanja književnosti na učenike, odlučili smo ih doslovno upitati, tj. empirijski istražiti navedena pitanja. Šire istraživanje čitateljskog pamćenja⁵ je provedeno na uzorku od 1005 neprofesionalnih, punoljetnih čitateljica i čitatelja⁶ u Republici Hrvatskoj, s ciljem da se obuhvatno utvrde i interpretiraju činjenice o pamćenju književnosti u svakodnevici (PoKUS 2021). Uzorkovanje je provedeno prigodnim odabirom i pomoću *snowball* metode. Istraživanje se temeljilo na polustrukturiranom intervjuu: na samom početku ispitanici bi odabrali tri do pet djela koja najbolje pamte, koja su na njih ostavila najsnažniji dojam i koja

⁴ V. Veličković (2010), kao i druge istraživačke i publicističke naslove istog autora, uglavnom objavljene u Fabrici knjiga.

⁵ Istraživanje se odvija u sklopu projekta „Pamćenje (o) književnosti u svakodnevici” pod vodstvom dr. sc. Lovre Škopljanca, na Odsjeku za komparativnu književnost Filozofskoga fakulteta u Zagrebu, uz potporu Hrvatske zaklade za znanost.

⁶ U okviru istraživanja, neprofesionalni čitatelji definirani su kao „sve punoljetne osobe koje su pročitale najmanje tri književna djela, a u trenutku snimanja intervjua nisu se bavile poslom koji bi zahtijevao često i temeljito čitanje književnih tekstova” (Škopljanac 2014: 111).

smatraju osobno bitnima, a potom bi se razgovor koncentrirao na sjećanja, dojmove i emocije vezane uz djelo i iskustvo čitanja.

Širina uzorka otvorila je mogućnost da se ne bavimo tek aktualnim učenicima, nego punoljetnim pripadnicima svih generacija. Istraživanje je koncentrirano na ona čitateljska iskustva koja sami ispitanici smatraju vrijednima, a to se odnosi na ona djela koja su ostavila dubok dojam, kao i na dojmove koji nisu školski, nego su subjektivni, afektivni, senzualni, dakle relevantni za neprofesionalno čitanje, a često zanemareni u akademskom polju (v. Felski 2016). Drugim riječima, ne zanima nas sve što građani pamte, nego što doista smatraju intimno važnim čak i godinama nakon što su završili školovanje.

Budući da su ispitanici imali slobodu odabira djela, relativno često su birali djela koja nemaju veze sa školskom lektinom, a još su rjeđe birali djela srpskih autora. U idućem dijelu izložit ćemo koja su srpska djela birali, kako ih se sjećaju, jesu li odabir i dojam vezani uz školsko iskustvo te kako možemo interpretirati nalaze.

4. Rezultati istraživanja

4.1. Srpska djela i pisci: Odabir i dojmovi

U ispitivanju je sudjelovalo 1005 ispitanika koji su govorili (odabirom ili usputno) o ukupno 2084 djela koje je napisalo 1374 autora. U ukupnom zbroju najviše je američkih autora (373), zatim hrvatskih (228) i britanskih (173), a srpski pisci su na osmom mjestu po zastupljenosti. Naime, među piscima je 27 autora srpske nacionalnosti i 6 autora koji su u istraživanju označeni jugoslavenskima. U jugoslavensku kategoriju svrstali smo autore za koje smo procijenili da u javnom diskursu u Hrvatskoj ni u bivšoj ni u sadašnjoj državi nisu bili svedeni na jedan etnički identitet. Svjesni smo da nije moguće dovoljno precizno ni objektivno odrediti tu kategoriju, ali u ovoj prigodi smatrali smo je potrebnom kako bismo razlikovali pisce koji su bili prepoznatljivi kao primarno srpski autori i one pisce čiji su identiteti percipirani kao etnički miješani, nadnacionalni ili anacionalni.

U rubrici srpskih pisaca samo dvojica su odabrana više puta: to su Dragoslav Mihailović (odabrana su 3 njegova djela, ali ih je sve odabrala ista

osoba) i Đorđe Balašević (5). Nijedno odabrano djelo ne prethodi 19. stoljeću, što je u skladu s niskim interesom ukupnog uzorka (2,68%). Kanonski srpski autori koji nisu nijednom odabrani ni spomenuti su Desanka Maksimović, Borislav Pekić, Mak Dizdar, Vuk Karadžić, Jovan Jovanović Zmaj, Simo Matavulj, Borisav Stanković...

Za jugoslavenske autore interes je značajno veći budući da tu spadaju Danilo Kiš (biran 8 puta), Branko Ćopić (8) i Ivo Andrić (35). Ćopićevu *Ježevu kućicu* petero čitatelja čitalo je u osnovnoj školi za lektiru, dok su brojni čitatelji birali razna Andrićeva lektirna djela. Već po broju odabira vidimo da Andrić predstavlja izniman slučaj, te ćemo njemu i njegovu utjecaju posvetiti posebno poglavlje.

Djela 27 srpskih autora direktno su odabrana ukupno 27 puta, od toga su tek tri djela čitatelji povezali uz lektiru: *Roman o Londonu* (M. Crnjanski), *Jazavac pred sudom* (P. Kočić) i *Sunce i mač* (D. Vasić). Valja uzeti u obzir hipotetsku mogućnost da je nekim čitateljima bilo nelagodno izraziti otvoreni interes za srpsku književnost, no i uz tu ogradu možemo ustvrditi da je, ukupno gledano, školsko iskustvo srpske književnosti ostavilo relativno slab trag na populaciju. Jugoslavenski pristup poučavanju književnosti očito nije uspio ostaviti dublji dojam niti razviti interes hrvatskog čitateljstva za srpsku književnost. Možda bi kontinuitet njena poučavanja promijenio tu situaciju (ili bi makar učinio tu književnost prisutnijom u kulturnom polju), no hrvatska politika brisanja uklonila je i tu mogućnost.

Ako obratimo pozornost na utiske čitatelja koji su odabrali srpska i jugoslavenska djela (mimo Andrića kojem ćemo posvetiti posebno poglavlje), možemo primijetiti da njihovi dojmovi o djelima ne zalaze eksplicitno u nacionalnu ni šire političku sferu, osim u slučajevima kad je samo djelo otvoreno političko (npr. kod Danila Kiša ili Vladimira Dedijera).

Politički obojeni dojmovi vežu se međutim uz elemente mimo teksta, odnosno uz okolnosti čitanja ili uz biografske podatke o autorima. R39 (F, 32, VSS) veže Ćopićev roman *Orlovi rano lete* uz sjećanje da je kao dijete dobila knjigu na poklon, a tek je kasnije shvatila da se radilo o knjizi otpisanoj iz knjižnice u političkoj čistki. R850 (M, 68, VSS) o Ćopiću govori: „On je jako puno putovao po školama i bolnicama u Jugoslaviji. Na početku rata se bacio iz stana.” Ćopić je doduše preminuo 1984. godine, znatno prije rata, a ova

omaška pokazuje kako su čitatelji skloni interpretirati biografiju autora u političkom ključu. Stoga čak i ako djelo ne govori o političkoj temi, čitatelji su skloni vezati djelo uz lik autora, a potom ih biografija vodi do političke tematike. To može biti usklađeno s dojmom djela, npr. R966 (M, 48, VSS) veže autorsku kritičnost Danila Kiša uz njegovu osobnu etničku neuklopivost: „Apatrid, nemoguće ga je svrstati, tek nakon smrti su ga Srbi svojatali. Postigao je ogroman uspjeh na Zapadu pa je i u Jugi dobio status.” Biografija autora može voditi i promjeni stava o djelu, kao kad R688 (F, 44, VSS) kaže o Miloradu Paviću: „I znam da mi je netko od poznanika rekao da je devedesetih bio dosta naklonjen nacionalističkoj retorici. Kod autora koji mi je strašno drag pobudilo mi je definitivno... Na neki način, često mi je teško autore odvojiti od djela.”

Nije moguće procijeniti radi li se o slobodnom čitateljskom interesu za biografije autora ili je riječ o utjecaju školskog poučavanja književnosti koje veže djelo uz biografiju autora i povijesni kontekst, te svrstava djelo u određenu nacionalnu književnost. U svakom slučaju, dojmovi o djelu, koji su uglavnom apolitični, ulaze u proturječje s dojmovima o autoru, koji otvaraju i ono o čemu djelo ne govori. No, iako su ti dojmovi naizgled nesuglasni, čini se da ih je vrlo teško razdvojiti.

4.2. Ivo Andrić i školsko poučavanje

Ivo Andrić zanimljiv nam je zbog kompleksne pozicije u nacionalnom školstvu, ali i zato što je istraživanje pokazalo da izaziva brojne, raznolike i zanimljive dojmove u populaciji. Andrićeva su djela odabrana 35 puta, a indirektno spomenuta 23 puta, što ga čini sedmim najčešće spomenutim autorom na svijetu, i drugim najčešće spomenutim autorom s prostora bivše Jugoslavije (iza Krležje). Ispitanici su govorili o sedam njegovih djela, a najčešće su birali roman *Na Drini ćuprija* (18 puta).

U slučaju Andrića možemo jasnije naslutiti učinak poratne hrvatske politike brisanja. Naime, ako izdvojimo skupinu ispitanika koji su birali Andrića i usporedimo je s ukupnim uzorkom, možemo primijetiti jasne razlike (v. Tablica 1).

	Birači Andrića (35)	Ukupan uzorak (1005)
Prosječna dob	59,7	44,8
Udio mladih od 45	17,14%	57,01%
Čitali su odabrano djelo zbog lektire (posredno ili neposredno)	62,84%	22%
Čitali su neovisno o lektiri	37,16%	78%

Tablica 1. Usporedba čitatelja koji su odabrali Andrićeva djela s čitateljima iz uzorka

Usporedili smo udio starijih i mladih od 45 godina budući da ta dob otprilike odgovara razdjelnici između ispitanika koji su pohađali srednju školu u Jugoslaviji i onih koji su je pohađali u Hrvatskoj. Dok je u ukupnom uzorku većina mlađa od 45 godina, kod Andrićevih birača velika većina je starija od 45, što znači da postoji vrlo jasna veza između Andrićeva statusa u školskom programu i njegovog značaja za srednjoškolsku populaciju. Iz toga možemo zaključiti ili da su specifično mlađe generacije pod manjim dojmom Andrićevih djela ili da zbog odsustva Andrića u lektiri mlađe generacije nisu ni čitale njegova djela. Za prvu opciju ne nalazimo uvjerljiv argument ni u formalnim obilježjima teksta ni u generacijskim osobinama. Za drugu opciju postoji čvrst argument da školska obveza doista služi kao efektan poticaj na prvo čitanje, što je nužan (mada ne i dovoljan) uvjet da čitatelj stekne snažan dojam. Tome u prilog govori i značajan broj Andrićevih birača koji čitanje vežu upravo uz školsko iskustvo, bilo direktno (kao školsku obvezu), bilo posredno (najčešće kao znatiželju potaknutu školskom obvezom). Stoga možemo zaključiti da je Ivo Andrić spadao u autore koji su ostavili snažan dojam na jugoslavenske učeničke generacije, ali da je politika brisanja u njegovu slučaju efikasno odbila mlađe čitatelje od upoznavanja s Andrićevim opusom.

4.3. Dojmovi o Ivi Andriću

Slično kao kod srpskih pisaca, dojmovi o Andrićevim djelima nemaju mnogo veze s politikom ni nacionalnim specifičnostima, nego su ponajprije univerzalne prirode: čitatelji ističu da autor razumije ljude, da lijepo piše, da izaziva duboke emocije itd. Lokalizirani dojmovi tiču se bosanskog povijes-

nog miljea o kojem Andrić piše, a koji čitatelji znaju vezati uz svojevrsnu lokalnu egzotiku. R27 (M, 40, VSS) tako navodi svoju „fascinaciju bosanskom kulturom” koju svodi na „siromašan, a duhovan život”. R188 (M, 68, VSS) direktno kaže: „Volim bosanski milje, to mi je domaća egzotika. [...] Imam želju da idem u Bosnu, nisam iz Bosne, ali volim kulturu, pogotovo sevdalinke i javašluk.”

Na pitanje što znaju o autoru, ispitanici pak često prelaze na političke i nacionalne teme. U govoru o autoru pojavljuje se lokalni ponos na Andrića. R831 (F, 50, VSS) tako kaže ispitivaču: „Da ga niste pročitali, ja bih vas tukla!” R72 (F, 49, VSS, podrijetlom iz Bosne) navodi: „Kao u Jergovićevoj priči, između *Travničke hronike* i *Biblije* odabrala bih *Hroniku*, to je nužnost za Bosance.” Andrić kao mitski lik prelazi granicu između visoke i popularne kulture, na što upućuje R25 (M, 40, PhD) koji nije čitao njegova djela u sklopu lektire, nego jer je autor bio „sveprisutni dio tadašnje pop kulture”.

U govoru o autoru često se poteže pitanje kome je Andrić nacionalno pripadao i procjenjuje se njegovo političko djelovanje. Ispitanici su skloni davati kategoričke sudove iako očito ne postoji konsenzus. R705 (F, 67, SSS) tako kaže da je on „naš autor rođen u Bosni, dosta je pisao o tamo i tim ljudima”. Ispitanica R72 (F, 49, VSS) priznaje da je „diskutabilno čiji je on nacionalni pisac” da bi odmah dodala: „Mada meni nije diskutabilno.” Naposljetku R385 (F, 35, VSS) zaključuje: „Travnik, '60-ih dobio Nobela. Bio je na visokim funkcijama, svojataju ga, ali volio je ekavicu. Srpski autor.” Nacionalno pitanje zna voditi i kritici hrvatske politike spram Andrićeva opusa. R976 (F, 64, SSS) tako kaže: „Našla sam '90-ih u knjižnici blatnu knjigu, bačenu, ali su je kasnije vratili. Proglašavali su ga Srbinom, ali on je hrvatskog porijekla i roda.” R154 (F, 33, VSS) s dozom ogorčenja navodi: „Na čitanje Andrića me nije motivirao studij kroatistike jer se tamo nije radilo Andrića.” Vidimo da je grubo odnos politike spram Andrića mogao poslužiti i kao motivacija za čitanje, ali u mnogo manjem broju slučajeva u odnosu na čitatelje koji ga nisu ni upoznali.

Ispitanici se bitno razlikuju po tome kako nacionalno svrstavaju Andrića i koliko uopće važnosti pridaju tom pitanju, ali većina njih pokazuje interes i za druga djela iz regije: 65,71% onih koji su birali Andrićevo djelo također su odabrali i neko drugo djelo iz Hrvatske ili bivše Jugoslavije. To nas

navodi na zaključak da je čitanje Andrića uglavnom vezano uz interes za lokalnu kulturu (nacionalnu ili širu). Budući da je čitanje Andrića očito služilo i kao most prema jezično, kulturno i povijesno srodnim nacionalnim zajednicama, evidentno je da je uklanjanje Andrića iz obavezne lektire poslužilo upravo cilju da se pripadnost hrvatskoj nacionalnoj zajednici izolira od ikakve srodnosti s tim zajednicama. Andrićev roman *Na Drini ćuprija* vraćen je u obaveznu lektiru 2019. godine, no tek će budućnost pokazati hoće li roman otvoriti interes za lokalnu kulturu koja nadilazi nacionalnu zajednicu, ili će nove generacije čitati roman u nekom sasvim drugom ključu.

5. Zaključak

Državno obrazovanje tradicionalno stavlja književnost u okvir nacionalne kulture. Na ovim je prostorima ta postavka dodatno usložnjena zbog specifičnih političkih uvjeta, pa je socijalistička Jugoslavija poticala poučavanje svih nacionalnih književnosti unutar federacije, dok je demokratska Hrvatska uklonila srpsku književnost iz formalnog obrazovanja. U ovom nas je radu zanimao učinak tih pristupa.

Empirijsko istraživanje navelo nas je na zaključak da moć školskog poučavanja književnosti ne treba ni podcijeniti ni precijeniti. S jedne strane jugoslavensko poučavanje srpske književnosti nije vodilo dubljem dojmu na populaciju, vjerojatno uvelike zbog iznimne zahtjevnosti programa i velikog broja djela. No, postoje autori koji su unatoč tome ostavili snažan dojam na širu populaciju. Jedan od najupečatljivijih takvih autora je Ivo Andrić koji je, međutim, smjenom političkog sustava završio u izornoj lektiri i izgubio značaj za nove generacije kakav je imao (i još uvijek ima) za čitatelje odrasle u ranijem sustavu.

Čitatelji su o samim djelima navodili dojmove koji uglavnom nemaju veze s političkim ni nacionalnim temama. Politički sloj pojavio se kad bi čitatelji povezali djelo uz figuru autora, a autora uz nacionalni i politički kontekst. Iz tih iskaza možemo zaključiti da učenje o povijesti književnosti prije vodi zamišljanju nacionalne zajednice nego tumačenje samih djela. To bi impliciralo da je pozitivistički pristup književnosti (v. Beker 1999) bolje služio toj svrsi nego interpretacijska metoda, kakva stavlja fokus na književni tekst

(v. Božović 1977), no nemamo dovoljan uvid u nastavnu praksu da bismo mogli donijeti taj zaključak.

Ukupno gledano, školsko poučavanje književnosti ima ograničen utjecaj jer ne samo što učenici pružaju otpor nametnutim interpretacijama, nego s vremenom modificiraju vlastito sjećanje i shvaćanje književnih djela. No, moć sustava jače se očituje u onome što izostavlja: u djelima, kulturama i pristupima koje ne predstavlja učenicima i koji zbog toga tonu u zaborav. Dok suvremena djela putem tržišnih i kulturnih spona ipak mogu prijeći državne granice i doprijeti do šire publike, čak i vrhunska starija djela mnogo teže nalaze put do čitatelja. U tome im je pomoć školskog sustava još uvijek nasušno potrebna.

Bibliografija

- Anderson, Benedict. 1990. *Nacija: Zamišljena zajednica*. Školska knjiga. Zagreb.
- Beker, Miroslav. 1999. *Suvremene književne teorije*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Bloom, Harold. 1996. *The Western Canon: The Books and School of the Ages*. Papermac. London.
- Božović, Rajka. 1977. *Uvođenje učenika srednje škole u svijet romana*. IGKRO Svjetlost i OOUR Zavod za udžbenike. Sarajevo.
- Cavallo, Guglielmo; Chartier, Roger. 2003. Introduction. *A History of Reading in the West*. Ur. Cavallo, Guglielmo; Chartier, Roger. University of Massachusetts Press. Amherst – Boston.
- Curtius, Ernst. 1998. *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*. Matica hrvatska. Zagreb.
- Felski, Rita. 2016. *Namjene književnosti*. Jesenski i Turk. Zagreb.
- Giroux, Henry. 1986. Skrivni nastavni program. *Proturječja suvremenog obrazovanja*. Ur. Flere, Sergej. Radna zajednica Republičke konferencije Saveza socijalističke omladine. Zagreb.
- Hall, Stuart. 2006. Kodiranje/dekodiranje. *Politika teorije: Zbornik rasprava iz kulturalnih studija*. Ur. Duda, Dean. Disput. Zagreb.
- Hameršak, Marijana. 2006. Osnovnoškolska lektira između kanona i popisa, institucija i ideologija. *Narodna umjetnost* 43(2). 95–113.

- Hobsbawm, Eric. 2003. *Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914. The Invention of Tradition*. Ur. Hobsbawm, Eric; Ranger, Terence. Cambridge University Press. Cambridge.
- Lešaja, Ante. 2012. *Knjigocid: uništavanje knjiga u Hrvatskoj 1990-ih*. Profil – Srpsko narodno vijeće. Zagreb.
- Lyons, Martin. 2010. *A History of Reading and Writing in the Western World*. Palgrave Macmillan. New York.
- Mrkalj, Zona. 2017. Ivo Andrić u čitankama prošlog i ovog veka. *Bratstvo* 21. 25–47.
- Ostojić, Luka. 2022. Politika nastave književnosti na prijelazu iz SFR Jugoslavije u Republiku Hrvatsku. *Metodički ogledi* 29/2. 101–125.
- Outram, Dorinda. 2005. *The Enlightenment: Second Edition*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Pamćenje (o) književnosti u svakodnevici (PoKUS)*. 2021. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu. URL: <https://pokus.ffzg.unizg.hr> [4. 4. 2025.]
- Sironić, Milivoj. 1977. Klasično razdoblje. *Povijest svjetske književnosti – Knjiga 2*. Ur. Vratović, Vladimir. Mladost. Zagreb.
- Soldo, Andrea; Salibašić, Adila; Marshall, Adisa; Šabotić, Damir; Radušić, Edin; Bičo, Fahrudin; Forić, Melisa; Ibrahimović, Namir; Hadžiabdić, Narcis; Veličković, Nenad; Buljević, Saša; Popov Momčinović, Zlatiborka; Smajić, Zurijeta. 2017. *Obrazovanje u BiH: Čemu (ne) učimo djecu?*. Mas Media Sarajevo – Fond otvoreno društvo BiH. Sarajevo.
- Škopljanac, Lovro. 2014. *Književnost kao prisjećanje*. Naklada Ljevak. Zagreb.
- Veličković, Nenad. 2010. *Dijagnoza – patriotizam*. Fabrika knjiga. Beograd.
- Wachtel, Andrew; Štiks, Igor. 2019. Squaring the South Slavic circle: Ethnicity, nationhood and citizenship in Yugoslavia. *Civic Nationalism in Global Perspective*. Ur. Trautsch, Jasper. Routledge. London.
- Williams, Raymond. 1983. *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society*. Fontana Press. London.
- Wittman, Reinhard. 2003. Was there a Reading Revolution at the End of the Eighteenth Century?. *A History of Reading in the West*. Ur. Cavallo, Guglielmo; Chartier, Roger. University of Massachusetts Press. Amherst – Boston.
- Žmegač, Viktor. 1998. Problematika književne povijesti. *Uvod u književnost*. Ur. Škreb, Zdenko; Stamać, Ante. Globus. Zagreb. 37–92.

THE INFLUENCE OF SCHOOL READING IN CROATIA ON THE PERCEPTION OF SERBIAN LITERATURE

Summary

The aim of this paper is to empirically investigate how school literature teaching has influenced the ways in which the non-professional reading population of Croatia remembers and interprets Serbian literature. The history of education shows that since its beginnings in the 18th century, general education has been linked to the collective imagination of the national community, in which national literature played a vital role. Socialist Yugoslavia and democratic Croatia organized the teaching of literature according to similar principles, but at the same time had significantly different approaches to Serbian literature. The research shows that the general impression of the population about Serbian literature is insignificant, but that there are significant differences in the memory of the influential author Ivo Andrić depending on whether the readers belong to the generation that was educated in Yugoslavia or Croatia. The research also indicates that impressions about literary works are predominantly apolitical and anational, while political attitudes can be found in impressions about the authors of the works.

Keywords: education, nation, national literature, politics of erasure, positivism